

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

EL-EFDAL b. BEDRÜ'L-CEMÂLÎ VE BİRİNCİ HAÇLI
SEFERİNDEKİ ROLÜ *

Yusuf Derviş Gavanime

Çeviren : *Abdülkerim Özeydan*

Hicri V. (M. XI.) yüzyılın ortalarında Selçuklular ile Bizanslılar arasında şiddetli çarpışmalar oluyordu. Sultan Alp Arslan 463/1071'de Bizanslılara hücum ederek Malazgirt'te imparator Romanos IV. Diogenes karşısında büyük bir zafer kazandı ve onu esir aldı. Sultan Alp Arslan, imparator ile karşılaşmak üzere yola çıkmadan önce bir grup Türk askerini Suriye'de bırakmıştı. Uvak oğlu Emîr Atsız el-Harezmi de bu askerler arasında yer alıyordu. Atsız, bir süre sonra Dımaşk üzerine yürüdü ve şehri muhasara ederek köylerini yağmaladı. Fakat bu bölgeyi ele geçirip orada tutunamadı¹. Atsız'a bağlı kuvvetler 3 yıl boyunca Dımaşk'ı kuşatıp durdular. Nihayet 468/1076'da şehri ele geçirdiler. Fâtımîler'in Dımaşk'daki nâibi Haydara b. Mirza el-Ketâmi şehri bırakıp kaçtı. Atsız'ın kardeşi Uvak oğlu Şöklü de 467/1075 yılında Akkâ ve Taberiye'yi Fâtımîler'den almıştı. Böylece Selçuklular Suriye şehirlerini birbiri ardından Fâtımîlerin elinden almış oldular. Selçuklular, Fâtımî devletini yıkmak maksadıyla bu akınlara devam ettiler. Devamlı olarak Fâtımîlerin aleyhlerine gelişen bu akınlar kendi toprakları içinde cereyan ediyordu. Uvak oğlu Atsız, Fâtımî ordusunun büyük kumandanlarından olup Bedrü'l-Cemâlî ile arası açıldığı için ondan kaçan Emir İbn Yeldekûş (İldeniz ? بلدكوش) 'un teşvikiyle Mısır topraklarına hakim olmak ve Fâtımî devletine son verip Suriye'de yaptığı gibi orada da Abbâsîler adına hutbe okutmak ve propogandala-

* Bu makale, Mecelle Külliyesi'l-Âdâb, Câmiatü'l-Melik Suûd, 1983, cilt 10, s. 71-91'de neşredilmiştir.

1 ez-Zehabi, *Düvelü'l-İslam*, nşr. F. Şeltut-M. M. İbrahim, Kahire 1974, I., s. 273.

rını yapmak istiyordu². Ancak Emîr Atsız'm Sultan Melikşah adına yaptığı bu sefer, bozgun ile sonuçlandı. Atsız mağlub olarak Suriye'ye döndü. Bu bozgun onun Suriye'deki nüfuzunu da zayıflattı. Bölge halkı ona karşı ayaklandı. Kudüs'de de halk Kadı'nın önderliğinde isyan etmiş, Atsız'ın ve çocuklarının mallarını yağmalamışlardı. Fakat Atsız daha sonra bu mukaddes şehre girmeye muvaffak oldu. Burada kadı ve ona yardım edenlerle birlikte 13 bin kişiyi öldürdü³.

Fâtımî veziri ve ordu kumandanı Bedrü'l-Cemâlî, Atsız'a karşı harekete geçmeye karar verdi ve 470/1077'de Nâsîrû'd-Devle el-Cüyüşî⁴ kumandasındaki bir orduyu Selçuklu kuvvetleri üzerine sevketti. Bu ordu Filistin ve Dımaşk'a bağh yöreleri işgal etti. Sonra Dımaşk'ı kuşattı. Zor durumda kalan Atsız bu sırada Haleb'i kuşatmakla meşgul olan Tacü'd-Devle Tutuş b. Alp Arslan'a haber göndererek yardıma gelmesini istedi ve Dımaşk'ı kendisine teslim edeceğine dair söz verdi⁵.

Tutuş 471/1078'de Dımaşk üzerine yürüdü⁶. Fâtımî kumandanı Nâsîrû'd-Devle el-Cüyüşî, Tutuş'un yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kaldırdı ve sahil yolundan Mısır'a döndü⁷.

Tutuş Dımaşk'a yaklaşıncaya Atsız onu karşılamaya çıktı. Ancak Tutuş onu yaklayarak derhal öldürdü ve Dımaşk ahalisine çok iyi davrandı. Halk kendilerine zalimce davranan Emîr Atsız'ın ölümüne sevinmişti⁸. Sultan Melikşah, Dımaşk ve yöresini Tutuş'a iktâ etti⁹. Tutuş da Kudüs ve çevresinin idaresini Emîr Artuk b. Eksüb'e bırakarak¹⁰ bu defa, hakimiyet sahasını genişletmek amacıyla Kuzey Suriye'ye yöneldi ve Haleb'i kuşattı. Fakat halk sultan Melikşah'a haber gönderip şehri ona teslim etti. Sultan da Lazikiye ve Hama ile beraber burayı da Nureddin Zengi'nin atası Emîr Kasimü'd

2 el-Makrizî, *İttîâzu'l-Hunefâ fi Zikri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyin el-Hulefâ*, nşr. M. Ali Muhammed, Kahire 1971, II, s. 317. Ayrıca Bk. ez-Zehebî, *a.g.e.*, s. 4.

3 ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 4; el-Makrizî, *a.g.e.*, II, s. 319.

4 ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 4; el-Makrizî, aynı yer.

5 el-Makrizî, *İttîâzu'l-Hunefâ*, II, s. 320.

6 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Kahire 1936, III, s. 93.

7 el-Makrizî, *a.g.e.*, II, s. 320.

8 ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 5; el-Makrizî, aynı yer.

9 İbnü'l-Esir, *et-Tarihü'l-Bâhira fi'd-Devleti'l-Atabekkiye*, nşr. Abdulkadir Tuleymat, Kahire 1963, s. 7, 12.

10 İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 7. İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, s. 104.

Devle Aksungur'a verdi. Aksungur bu şehri onardı ve halka iyi davrandı¹¹. Sultan Melikşah Antakya'yı, 477/1084'de¹² Bizans'ın elinden alan Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın ölümü üzerine 478/1085 de burayı Emîr Yağı Sinan'a¹³ verdi.

Fâtımî veziri ve ordu kumandanı Bedrü'l-Cemâlî Suriye'ye yeniden egemen olmak için fırsat kolluyordu. 478/1085'de Dımaşk'ı kuşattı ve Tutuş'u sıkıştırdı. Fakat şehri ele geçiremedi ve ordusu Mısır'a geri döndü¹⁴. 482/1089'da Nâsırü'd-Devle el-Cüyüşî kumandasında bir ordu daha gönderdi ve sahilde Sur, Sayda, Cübeyl ve Akkâ'yı Tutuş'un elinden aldı. Buraya nâibler tayin etti. Böylece Fâtımîler, Selçuklular'ın Suriye'nin güney ve kuzeyine hakimiyet için aralarındaki mücadelelerden doğan karışıklık ve dağınıklıklardan istifade ediyorlardı.

Bedrü'l-Cemâlî, daha sonra kuvvetlerini süratle harekete geçirdi ve pek çok şehri istilâ etti. Selçuklular arasındaki parçalanma, Sultan Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra¹⁵ çok hızlandı. Selçuklular, Melikşah'ın yerine tahta kimin geçeceği hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bu arada kardeşi Tutuş da saltanatı ele geçirmek amacıyla harekete geçti; Haleb emiri Aksungur ve Antakya-Harran¹⁶ askerlerinin yardımıyla bazı yöreleri ele geçirdi. Fakat yeğeni Berkyaruk ona karşı çıktı. Haleb emiri Aksungur ve Harran emiri Nureddin Bozan da Berkyaruk'a katıldılar. Tutuş Dımaşk'a geri dönmek zorunda kaldı ise de daha sonra Aksungur'u 487/1094 de kendi önünde öldürterek ondan intikamını almış oldu. Tutuş bu defa Haleb, Harran ve Urfa'yı istilâ etti. Ancak Berkyaruk ikinci defa amcasına karşı harekete geçti. 488/1095 de onu mağlub ve katletti¹⁷. Böylece tek başına sultan oldu. Ancak Tutuş'un ölümünden sonra oğlu Rıdvan Haleb'in hakimiyetini eline geçirdi. Diğer oğlu Dukak da Dımaşk'da bağımsızlığını ilân etti. Bu arada Du-

11 İbnü'l-Esir, *el-Bâhir*, s. 8.

12 İbnü'l-Esir, *el-Bâhir*, s. 6. ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 7.

13 İbnü'l-Esir, aynı yer.

14 ez-Zehabî, a.g.e., II, s. 8.

15 İbnü'l-Esir, *el-Bâhir*, s. 10.

16 İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 13.

17 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, s. 238, el-Makrizî, *İttî'âzu'l-Hunefâ*, II, s. 329; Muhammed Hamdi el-Minâvî, *el-Vezâretü ve'l-Vuzerâ fi'l-Asri'l-Fâtımî*, Mısır 1970, s. 271.

kak'ın annesiyle evlenen Emîr Tuğtekin Dımaşk'da yönetime hakim oldu¹⁸. Bu olaylardan pek az önce Bedrü'l-Cemâlî hastalanmış ve Mısır'da ölmüştü (487/1095). Yerine oğlu el-Efdal Şahinşah geçmiş ve vezaret görevini üstlenmişti¹⁹.

el-Efdal b. Bedrü'l-Cemâlî :

Ebu'l-Kasım Şahinşah el-Melik el-Efdal b. Emîrü'l-Cüyûş Bedrü'l-Cemâlî, 458/1066 da Akkâ'da doğmuştur. Babası Ermeni asıltıydı. O, Halife el-Mustansır Billah tarafından iki defa Dımaşk'ın yönetimiyle görevlendirilmiş, fakat halk kendisine karşı ayaklanınca Akkâ'ya gitmişti²⁰. Bunun üzerine Halife el-Mustansır Billah onu Mısır'a çağırılmış ve 466/1073'de vezâret makamına getirmişti²¹. Bedrü'l-Cemâlî devlet işlerini yoluna koymuş ve siyasi istikrarı sağlamıştı. Oğlu el-Efdal da devlet işlerinde kendisiyle birlikte çalışmış ve onun yanında dirayetli bir insan olarak yetişmişti²². Babasının 487/1094 tarihinde vuku bulan ölümü üzerine de Mısır'da vezirlik görevini üstlenmişti²³. Bundan sonra herkes onun görüşüyle hareket etmiş ve emirlerine uymuştu.

el-Efdal daha sonra nüfuzunu Suriye'de yaymak amacıyla harekete geçti. O sırada Suriye'nin pek çok şehrinde Selçuklular hakim olduğundan Fâtımî propogandası yapılamıyordu²⁴. Selçuklularla mücadeleye giren el-Efdal Suriye şehirlerinde Fâtımî nüfuzunu yeniden tesis etmek amacıyla pekçok teşebbüsde bulunduysa da başarılı olmadı. İşte tam bu sırada Haçlı birlikleri doğunun kapılarını çalmaya başlamıştı. Her ikisi de ansızın ortaya çıkan bu tehlikenin büyüklüğünün farkında olmadıkları gibi haçlılara engel olmak için işbirliği yapmak hususunda samimi değillerdi.

18 ez-Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 17.

19 İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, s. 238, el-Makrizî, *a.g.e.*, II, s. 329; Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, s. 271.

20 el-Makrizî, *İttî'âzu'l-Hunefâ*, s. 329.

21 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*, VI., s. 237.

22 İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, s. 238.

23 el-Makrizî, *İttî'âzu'l-Hunefâ*, II, s. 329-332.

24 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 27. Ebu'l-Mehâsin, *en-Nucümü'z-Zâhira*, V, s. 145. el-Makrizî, 495 yılı (1101-1102) olaylarında Fâtımîlerden bahsederken şöyle der: «Devletleri kendi içlerinde ayrılığa düştü, güçleri zayıfladı, Suriye'nin bir çok şehrinde Fâtımî propogandası sona erdi. Suriye beldeleri Irak'dan gelen Türklerle Haçlılar arasında paylaşıldı».

Bu arada haçlılar Anadolu'yu geçip Suriye'ye indiler. Haleb hakimi Rıdvan b. Tutuş, el-Efdal Şahinşah'a bir sefaret heyeti gönderdi ve Dımaşk'ı kardeşi Dukak'ın elinden almak üzere asker göndermesi halinde hutbeyi Mısır Fâtımî halifesi el-Musta'î Billah adına okutacağını bildirdi²⁵.

Haçlıların öncü birlikleri Şahinşah el-Efdal'ın vezir olmasından 3 yıl sonra 490/1097 yılında Boğaziçi'ne vardılar. Daha sonra İznik²⁶, Maraş²⁷ ve birçok önemli kaleyi işgal ettiler. Sonra hepsi, Antakya önünde toplandılar ve 9 ay boyunca şehri kuşattılar. 491 yılı Receb ayının ilk günü (3 Haziran 1098) şehri zabtettiler²⁸.

Kudüs'e gelince; burası Emir Artuk'un 484/1091'de²⁹ ölümünden sonra iki oğlu İlgazi ve Sökmen'in eline geçmiş ve 491/1098³⁰ yılına kadar onların egemenliğinde kalmıştı. Bu yılın (491) Şaban ayında (M. 1098 Temmuz) Efdal Şahinşah, Kudüs'ü bu iki emirin elinden almak için kalabalık bir orduyla Mısır'dan yola çıktı³¹.

Bu olay Antakya'nın düşmesinden bir ay sonra oluyordu. İlgazi ve Sökmen şehri teslim etmeyi reddedince 40'dan fazla mancınık kurarak şehri muhasara altına aldı. Kuşatma 40 gün sürdü. Sonunda Fâtımî orduları surların bir bölümünü yıkıp şehre girdi. Kudüs Mısır halifesinin eline geçti. el-Efdal şehre İftiharî'l-Devle'yi vali tayin etti³². Efdal'in ordusu Askalan'a, oradan da Mısır'a döndü.

Haçlı reisleri de Efdal'in Mısır'dan yola çıktığı ayda yaptıkları toplantıda aynı şekilde Kudüs'ün işgaline karar vermişlerdi³³. Haçlı birlikleri güneye doğru harekete geçtiler ve daha sonra Efdal

25 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 19. Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, VIII, 158.

26 Fulcherius Carnotensis, *A History o the Expedition to Jerusalem*, Translated by F. Rita, Newyork 1973, s. 82-83; Villermus Tyrensis, *A History of Deads Done Beyond the Sea*, U.S.A. 1943, s. 165-166; Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 146.

27 Fulcherius Carnotensis, s. 89; Villermus Tyrensis, s. 177.

28 Fulcherius Carnotensis, s. 99; Villermus Tyrensis, s. 260; ez-Zehabi, *a.g.e.*, II, s. 19; el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 27. Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 147.

29 İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, s. 105.

30 Bu tarih 489/1096 olmalıdır (Çeviren).

31 İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, s. 104.

32 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 22, ez-Zehabi, *a.g.e.*, II, s. 20-21. Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 159.

33 Fulcherius Carnotensis, s. 113.

ve ordusunun bulunduğu Kudüs'e yöneldiler. Yol boyunca Suriye şehirleri ve sahilleri bir biri ardından haçlıların ellerine geçti. Maarratu'n-Nu'man, Hısnu'l-Ekrad³⁴, Antartus³⁵, Arka³⁶ hep düştüler. Trablus hakimi Fahrü'd-Devle b. Ammar da haçlılara boyun eğdi³⁷. Haçlılar 492 yılı Receb ortalarında (1099 Haziran)³⁸ Remle'ye vardılar.

Kudüs halkı haçlıların kendi şehirlerine doğru yola çıktığını duyunca büyük bir korku içine düşmüşlerdi. Şehirlerini korumak için yardımlaşmaya ve haçlılara karşı koymak için hazırlık yapmaya başladılar. Ayrıca haçlılar karşısında aynı şekilde dehşete düşmüş olan civardaki halk da Kudüs'ü savunanlara yardımcı olmak amacıyla takviye kuvvetleriyle birlikte yiyecek v.s. de getiriyorlardı³⁹.

Tarihci Villermus Tyrensis şöyle der :

«Halk şehri savunmak ve onu korumak için büyük çaba harcadı. Surlara ve burçlara çıkıp bizim ordumuzun her hareketini gözetlemeye başladı»⁴⁰. Bütün bunlara rağmen haçlı orduları 40 gün süren kuşatmadan sonra 22 Şaban 492 (15 Temmuz 1099)da Kudüs'e girdiler⁴¹. Şehrin içinde bulunan bütün müslümanları öldürdüler⁴².

34 Hısnu'l-Ekrad, Hıms ile Trablus arasında müstahkem bir kale (Le Strange, *Filistin fi'l-Ahdî'l-İslâmî*, s. 320).

35 Antartus: Küçük bir şehir. Deniz kenarında Hıms'ın limanı olup çok sağlam surları vardır. Ervad adası da Antartus'a yakın bir yerdedir (İdrisi, *Nüzhetü'l-Müştak*, Bonn, 1885, s. 20).

36 Arka: Trablus yakınında deniz kenarında mamur bir şehir (İdrisi, *a.g.e.*, s. 18).

37 Fulcherius Carnotensis, s. 138, Villermus Tyrensis, s. 330, Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 179.

38 el-Makrizî, I, s. 233, Said Âşır, *el-Hareketü's-Salibiyye*, I, s. 233.

39 Villermus Tyrensis, s. 349.

40 Aynı eser, s. 354.

41 Fulcherius Carnotensis, s. 121. ez-Zehebî, II, s. 21, Makrizî, III, s. 23. Ebu'l-Mehâsin, V, s. 147. Ayrıca bk. Villermus Tyrensis, s. 368. İbn Hallikân da şöyle der: Efdal Kudüs'ü teslim aldı ve oraya kendi adamını vali tayin etti. İçindekilerin haçlılara karşı koyacak gücü yoktu. 492 yılı Şaban ayında (1099 Temmuz) haçlılar kılıç zoruyla şehri aldılar. Eğer Kudüs Artuklular'ın elinde kalmış olsaydı muhakkak ki, müslümanlar için çok iyi olacaktı. Efdal pişmanlığın fayda vermeyeceği bir vakitte pişman oldu». *Vefeyätü'l-A'yân*, VI, s. 242.

42 Villermus Tyrensis, s. 371.

Haçlılar şehre girince halkın bir kısmı Mescid-i Aksâ'ya saklanıp korunmak istediler. Fakat haçlılar buraya da girdi, kadın ve çocuk demeyip 10.000 müslümanı şehid ettiler»⁴³.

Birinci haçlı seferine katılmış olan Haçlı tarihçisi Fulcherius Carnotensis şöyle diyor: «Ayaklar topuklara kadar kana batıyordu»⁴⁴. Villermus Tyrensis de şöyle der: «Ölenlerin korkunç rakamını tesbit etmek mümkün değildi. Her taraf ölenlerin kanlarıyla sıvanmıştı. Zafer sarhoşluğu içindeki haçlıların görünüşleri de korkunçtu. Çünkü onlar da baştan ayağa kadar kan içindeydiler. Onların bu manzarası, bakanlara dehşet ve korku saçıyordu»⁴⁵.

İslâm tarihçisi İbnü'l-Esir ise şöyle diyor: «Haçlılar Mescid-i Aksâ'da 70 bin kişiyi öldürdüler. Bunlar arasında 10 bin kadar fakih ve bilgin vardı. Kubbetu's-Sahra'da 120 altın kandile ilâveten ağırlığı 14 bin dirhem olan 40 gümüş kandili de yağmaladılar. Sayılamayacak kadar çok mal ele geçirdiler»⁴⁶.

Suriye'deki emirler haçlıların Antakya önlerine gelmesinden beri büyük bir üzüntü içindeydiler. Abbasî halifesi el-Mustazhir Billah'a mektup gönderip yardım istediler. Aynı şekilde Selçuklu sultanı Berkıyaruk'dan da Suriye halkına yardım taleb ettiler⁴⁷. Haleb, Dımaşk, Musul, Mardin, Sincar⁴⁸ emirleri cihad için ordu hazırlamak üzere harekete geçtiler. Antakya önlerine inip haçlıları kuşattılar. Sultan Berkıyaruk da kuvvetler hazırlayıp Suriye'ye sevketti⁴⁹. Fakat ne yazık ki, Suriyeli emirler arasında tam bir ittifak sağlanamadı. Aralarında ayrılık çıktı ve birbirleriyle çekişmeye başladılar. Öte yandan Berkıyaruk ile kardeşleri arasında taht kavgaları çıktı. Birçok savaş ve hadiseler oldu⁵⁰. Bu yüzden Suriyeli emirler haç kuvvetleri karşısında başarı kazanamadılar. Bu sırada müslümanlar yeterli mâlî ve askerî güce sahiptiler. Kendi arazilerini olduğu gibi

43 Fulcherius Carnotensis, s. 121, Villermus Tyrensis, s. 371, 392.

44 Fulcherius Carnotensis, s. 122.

45 Villermus Tyrensis, s. 372.

46 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, s. 189. Ayrıca bk. ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 21, el-Makrizî, III, s. 23.

47 Ebu'l-Mehasin, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, V, s. 148, 161.

48 Sincar: el-Cezire yöresinde Musul'a 9 günlük mesafede meşhur bir şehir (Yakut, III, s. 262).

49 Ebu'l-Mehâsin, V, s. 161.

50 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, s. 190-193. Ebu'l-Mehâsin, V, s. 162-167.

komşularının arazilerini de haçlı saldırılarına karşı koruyacaklarına inanıyorlardı⁵¹. Sonunda Efdal 20 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Orduya bizzat kendisi kumanda ediyordu. Efdal haçlıların kuşattığı Kudüs'e değil Askalan'a⁵² doğru yola çıktı. Fâtımî ordusu ancak 14 Ramazan (Ağustos) da⁵³. Askalan'a ulaşabildi. Halbuki bundan 20 gün önce haçlılar Kudüs'ü ele geçirmişlerdi.

Şimdi burada Efdal'in haçlı seferinin başlangıcından beri nasıl bir rol oynadığını sormamız gerekir. Gerçekten onun durumu şüphe uyandırıcı, gizli-kapalı, kuşku ve dehşete düşürücü mahiyettedir. Bu yüzden çağdaş müslüman tarihçiler onu kusurlu bulmakta ihmalcilikle itham etmektedirler.

Tarihçiler içinde bu olaydan en müsamahakâr ifadeyle bahs eden Ebu'l-Mehasin şöyle der: «Efdal Mısır ordusunu vaktinde harekete geçirmedi. Mâlî ve askerî gücü olmasına rağmen onun böyle hareket etmesinin sebebini anlayamıyorum⁵⁴.

Şurası muhakkak ki, haçlıların zafer kazanmasında ve Kudüs'e girerek hedeflerine ulaşmalarında ve Suriye şehirlerinin büyük bir kısmını ele geçirmelerinde en büyük faktör Efdal'in bu tutumudur.

Haçlı orduları Antakya'yı kuşatırken Efdal, kuvvetlerini Sur'a gönderdi ve orayı aldı⁵⁵. Sonra aynı yıl Rıdvan ile ittifak yaptı ve Rıdvan onun emrine girdi. Mısır'da vaziyet gayet sakindi. Ayrıca elindeki bol imkânlarla ordu sevkiyatına da kadirdi. Efdal'in askeri gücünün mevcut olduğuna dair en büyük delil o günlerde yani, Haçlılar Kudüs yolunda iken Kudüs'ü Artukoğlu İlgazi ve Sökmen'den geri almakta gösterdiği başarıdır. O, Haçlı kuvvetlerinin gelmesini ve onlara karşı koymayı beklemek yerine Kahire'ye dönmeyi tercih etti. Sonra Haçlı kuvvetlerinin sayısı tarihçilerin abarttıkları kadar büyük değildi. Villermus Tyrensis şöyle diyor: «Kudüs çevresindeki haçlı kuvvetlerinin sayısı 1500 süvari ve 20 bin piyadeden ibaret-

51 Ebu'l-Mehasin : Efdal, mâlî, askerî ve silâh gücü yerinde olduğu halde niçin onlara karşı çıkmadı?» diyor. *En-Nücümü'z-Zâhira*, V, s. 179-180.

52 Fulcherius Carnotensis, s. 125.

53 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 24.

54 Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 147.

55 Ebu'l-Mehasin, *a.g.e.*, V, s. 159.

56 Villermus Tyrensis, s. 349. Yeni araştırmalara göre birinci haçlı seferi sırasında haçlı ordularının sayısı 4000-4500 süvaridir. Ordunun dağılımı: Go-

tir»⁵⁶. Yine bu sırada haçlılara karşı ordu techiz etmek ve göndermek için uzunca vakit vardı. Zira haçlılar Boğaziçi sahillerinden Kudüs'e varıncaya kadar 2 yıl harcadılar. Şüphe yok ki Efdal haçlıların hedeflerini ve takib edecekleri yolu çok iyi biliyordu. Haçlılar gayelerine ulaştıkları halde o hâlâ hayret ve tereddüt içindeydi. Bu yüzden birçok tarihçi onu hiyanetle suçlamaktadır. İşaret ettiğimiz gibi hadiseler onun haçlılara yardımcı olduğu ve islâm topraklarını işgalini kolaylaştırdığını teyid eder mahiyettedir. Peki Efdal'i bu şekilde davranmaya iten faktörler ne idi?

Efdal haçlıların Suriye'ye geldiğini biliyordu. Nitekim İbnü'l-Esir bu hususu açıkça ifade eder⁵⁷. O haçlıların Suriye'ye gelmesinden itibaren Suriye şehirlerini veya bir bölümünü kendi hakimiyetine dahil etmek, düşmanları olan Selçuklularla Abbâsîler'e darbe indirmek için her fırsatı ganimet bildi. Taraflar arasındaki siyasi mücadele ve mezhep çekişmeleri beldelerin zayıflamasıyla sonuçlandı. Aynı şekilde Suriye şehirlerindeki çekişmeler ve mücadeleler de bunda büyük bir etken oldu. Sonunda hepsi yaklaşan bu korkunç tehlikeyle karşılaşmaktan korktu. Savaşan haçlı birliklerinin sayısı müslümanların onlar karşısında aciz kalacağı ve mağlub olacağı kadar çok değildi. Ebu'l-Mehâsin buna rağmen müslümanların yenilmelerini hayretle karşılıyor: «Tuhaftır ki, haçlılar müslümanlara saldırıya geçince açlık ve yiyecek yokluğundan dolayı son derece güçsüzlerdi. Hatta leş yiyecek haldeydiler. Halbuki islâm orduları gayet güçlü ve kuvvetliydi. Buna rağmen onlar müslümanları yendiler. Topluluklarını dağıttılar»⁵⁸. Bu durum bizi, müslümanların manevi güçlerinin zayıfladığı, cihad ve şehidliğe rağbetinin azaldığı düşüncesine götürüyor. Bunun sonucu haçlılar Mescid-i Aksâ'da müslümanları koyun boğazlar gibi boğazladılar. Hatta bizzat Suriyeli

defroi 1000 süvari, Robert de la Normandia 1000 süvari, Raimond de Toulouse 1000 süvari, Bohemund 500 süvari, Piyadelerin sayısı ise 26.000 kişidir. Bk. Martin Erbstosser, *The Crusades*; Translated From German by. C.S. Salt London, 1979, s. 91.

57 İbnü'l-Esir: «Mısır'ın şif halkı, Selçukluların Gazze'ye kadar Suriye beldelerini ele geçirip yerleşmeye başladığını ve karşılarında hiç bir engel kalmadığını, Atsız'ın da Mısır topraklarına girip Kahire'yi kuşatmaya başladığını görünce Franklara haber gönderdiler ve onları Suriye'ye gelip yerleşmeye davet ettiler» diyor. *el-Kâmil*, VIII, s. 186.

58 Ebu'l-Mehâsin, V, s. 148.

emirler çok kötü vaziyetlere düştüler ve aralarındaki ihtilaf ve çekişmeyi bir kenara itip birleşemediler. Haçlılar Maarratu'n-Nu'mân'ı alınca Hıms emiri Cenâhü'd-Devle Hüseyin onlarla anlaşma yaptı⁵⁹.

Trablus hâkimi İbn Ammâr da bir elçi gönderip barış yapmak istedi. Birçok değerli hediyeye ilâveten 15 bin altın parçasını haçlı reislerine takdim etti. Ayrıca yiyecek de verdi. Elindeki bütün hıristiyan esirleri de iade etti⁶⁰. Beyrut emiri de onlara erzak verdi ve anlaşmak istedi. Lübnan'ın Sayda ve Sur gibi diğer şehirleri haçlılara zorluk çıkarmadılar⁶¹. Hatta onlarla anlaşmak ve dostca yaşamak istediler. O halde bu aşağılayıcı duruma düşmenin en büyük sebebi bütün müslümanları çevresinde toplayabilecek bir kumandanın yokluğudur. O sırada en güçlü islâm devleti olduğundan bütün gözler Mısır'a çevrilmişti. Aslında samimi olsalardı Fâtımîler haçlılara karşı koyacak güç ve yeterliğe sahiptiler. Villermus Tyrensis de bu konuya temasla şöyle der: «Mısır halifesi büyük zenginliği ve askerî gücü sebebiyle kuvvet bakımından müslümanların en güçlü hükümdarıydı»⁶². Fakat Efdal'ın durumu herkesi şaşırttı. Ebu'l-Mehasin şöyle der: «Bütün bunlar Mısır halkının haçlılar karşısındaki umursamazlığını her yönüyle açıkça ortaya koyar»⁶³. Efdal, ordularını haçlılara karşı harekete geçireceği yerde Antakya'yı kuşatan haçlılara bir sefaret heyeti gönderdi. Haçlı kaynakları da bu konuda şunları yazmaktadır: Efdal haçlıların Antakya kuşatmasının uzun sürdüğünü görünce haçlıların gönlüne bıkkınlık ve zaaf girmesinden korktu ve bu yüzden bu elçilik heyetini gönderdi. Haçlı reislerinden kuşatmayı sürdürmelerini rica etti. Kendilerine askerî ve yiyecek yardımında bulunacağını bildirdi. Nitekim elçilerini de haçlı reislerinin gönüllerini kazanmaya ve dostane münasebetler tesis etmek amacıyla anlaşmaya⁶⁴ memur etmişti. Haçlı reisleri Mısır sefâret heyetini büyük ikram ve sevgiyle karşıladılar. Onlarla birlikte birçok toplantı yaptılar ve Efdal'ın mektubunu onlardan teslim aldılar⁶⁵. Kaynaklar bu mektubun mahiyeti hakkında yeterli bil-

59 el-Makrîzî, *a.g.e.*, III, s. 123.

60 Villermus Tyrensis, s. 329-330.

61 Fulcherius Carnotensis, s. 142.

62 Villermus Tyrensis, s. 223.

63 Ebu'l-Mehâsin, V, s. 179.

64 Villermus Tyrensis, s. 224.

65 Aynı yer.

gi vermiyor ve bu heyetin ne gibi ittifaklar yaptığı hususuna açıklık getirmiyor. Aynı şekilde haçlılar da Mısır heyetiyle birlikte bir sefaret heyetini anlaştıkları hususları görüşmek üzere Efdal'e gönderdiler. Sonra Efdal haçlılara bir başka sefaret heyeti daha gönderdi. Haçlılar bu sırada Trablus şehrini kuşatıyorlardı. Villermus Tyrensis bu defaki heyetin götürdüğü mektupların muhteva ve mevzu itibarıyla Antakya'ya gönderilen mektuplardan farklı olduğunu söylüyor⁶⁶.

İslâm doğuda hâkim olan vaziyete dair yaptığımız bu tedkikten sonra Efdal'in Suriye'deki Selçuklu Türklerine kesin bir darbe indirmek üzere bir ittifak sağlamak amacıyla haçlılara elçi gönderdiğini söyleyebiliriz. Villermus şöyle der: Haçlıların Antakya'yı kuşatmaları Efdal'i çok sevindirdi ve Türklerin topraklarının bir kısmını kaybetmelerinin kendisi için büyük bir yardım olacağını düşündü⁶⁷. Görünen odur ki, Efdal haçlılarla kendi ülkesine saldırılmaları şartıyla ittifak yapmıştı. Buna karşılık onlara sadece Türklerin elindeki yerleri işgal etme müsaadesi vermişti. Onun haçlıların Antakya'yı kuşattığı sırada Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla hareket etmesi de bunu teyid eder. Aynı şekilde Kudüs'ü zabtedip oraya kendi adamını tayin ettikten sonra haçlıların kendisine engel olmayacağını bildiğinden gönül rahatlığıyla Mısır'a geri dönmüştü. Zaten bu husus haçlılarla imzaladığı anlaşmada da mevcuttu. Haçlılar ittifak dolayısı ile elde ettikleri yardımdan dolayı sevinç içindeydiler. Güneye doğru saldırılarını sürdürdüler. Haçlılar Trablus'u muhasara ederken Efdal başka bir sefaret heyeti gönderdi ve yaptıklarından dolayı onları tebrik etti. Selçuklularla Abbâsîleri sıkıştırmalarını ve daha çok Selçuklu toprağını işgal etmelerini, Türklerin gururlarını kırmalarını istedi⁶⁸. Onlara karşı iyi niyetini isbat etmek, onlarla yardımlaşmaya hazır olduğunu göstermek amacıyla ve yaptıklarına bir nevi mükâfat olsun diye onlara yeni imtiyazlar bağışlayacağını söyledi. Ayrıca o Kudüs'ü silâhsız olarak ziyaret edecek olan hacılara müsamaha gösterecekti. Her hacı kafilesi 200-300 kişi olacaktı. Efdal, hacıları hac merasimini ifa ettikten sonra

66 *A.g.e.*, s. 225.

67 *A.g.e.*, s. 223.

68 *A.g.e.*, s. 226.

sâlimen iade etmeye de söz verdi⁶⁹. Haçlılar bu mektuba sevindiler. Bu onlar için büyük bir kolaylıktı. Haçlılar heyet üyelerini Mısır'a dönmeye zorladıklarında aşağıdaki cevâbî mektubu da gönderdiler: «Önceden hazırlanan plâna uygun olarak bütün ordu küçük birlikler halinde Kudüs'ü ziyarete gitmeyi kabul etmeyecek, bilakis birlik ve beraberlik içinde hücumla geçecektir»⁷⁰.

Bu durum haçlıların görüşünü açıkladığı gibi onların Efdal ile yapmış oldukları anlaşmanın da bozulması manasını taşıyordu. Bunun sebebi müslüman doğu ve Suriye beldelerinde meydana gelen olaylardı. Antakya'da kazandıkları zafer onları hedefe doğru ilerlemeleri ve gayelerini gerçekleştirmeleri hususunda cesaretlendirmişti. Ayrıca Suriye beldelerindeki durumu iyice öğrenmiş, müslümanlar arasındaki parçalanma ve ayrılıkların şiddetlendiğini, Selçuklu kuvvetlerinin aralarındaki ihtilaflar yüzünden birbirleriyle uğraştığını ve kuvvetlerinin dağıldığını anlamışlardı. Villermus Tyrensis de bu görüşü teyid ederek şöyle der: «Bu değişiklik, bizim Antakya'da kazandığımız zafere ilâveten Türklerin içinde bulunduğu tehlikeli vaziyetin bir sonucuydu⁷¹. Efdal'e gelince, onun durumu ve haçlılarla nasıl yardımlaştığını yukarıda görmüştük. Bu yüzden haçlılar Efdal ile yaptıkları bütün ittifakları bozdular ve süratle Kudüs üzerine saldırıya geçtiler. Sonunda şehri zabtettiler. Bu sırada Efdal yavaş yavaş Askalan'a doğru yol alıyordu. 492 yılı Ramazan ayında (Ağustos 1099)⁷² oraya vardı. Efdal Askalan'dan haçlılara gönderdiği mektupta onları yaptıklarından ve anlaşmayı bozduklarından dolayı şiddetle kınıyordu⁷³. Buna karşılık haçlılar elçilerin izini takiben yola çıktı ve Gazze önlerinde Efdal ile karşılaştılar. Ordusuna saldırıp birçok kişiyi öldürdüler⁷⁴. Efdal Askalan'a sığındı. Haçlılar onu kuşattılar. Fakat şehre giremediler ve Kudüs'e geri döndüler⁷⁵. Askalan 548/1153-54 yılına kadar Fâtımîlerin elinde kaldı. Bu da

69 A.g.e., s. 326.

70 A.g.e., aynı yer.

71 Aynı yer.

72 el-Makrizî, *İttiazu'l-Hunefâ*, III, s. 24.

73 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 24.

74 Aynı yer. Ayrıca bk. Fulcherius Carnotensis, s. 127.

75 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarihi Dımaşk*, Beyrut 1908, s. 137. el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 24. ez-Zehabî, *Efdal'in haçlılara büyük çapta mâlî yardımında bulunduğunu, onların da Kudüs'e hareket ettiğini söyler (Düvelü'l-İslâm, II, s. 21).*

Fâtımîlerin gerçekten askerî güce sahip olduklarını gösterir. Fakat onlar haçlılara karşı ciddi bir harekete geçmediler.

Bundan sonra bütün Suriye ve Filistin şehirleri haçlılara boyun eğdi ve bu şehirlere giden bütün yollar açıldı. Haçlılar artık Efdal'den ve ordusundan korkmaz oldu. Ayrıca Filistin ve Suriye'nin bütün şehirlerine hâkim olmak arzuları daha da kuvvet kazandı. Suriye halkı ise Fâtımîlerin kendilerinden yüz çevirdiğini ve onlardan artık bir fayda gelmeyeceğini anladılar. Bu da azimlerinin kırılmasına sebep oldu. Selçuklular da bu konuda Fâtımîlerden fazla bir şey yapmadılar ve haçlılarla savaşa girmediler. Hatta bazı kumandanlar birbirleri aleyhinde haçlılarla işbirliği yaptılar. 493 yılı ortalarında (1100 başları) haçlı resilerinden büyük bir kısmı ülkelerine döndü. Suriye sahili ve Filistin'de 300 süvari ve 2000 piyadeden ibaret sayıları sınırlı bir haçlı kuvveti kalmıştı⁷⁶. Buna rağmen bölgedeki müslüman ahali onları yerlerinden atmak için harekete geçmediler. Arap doğuda en büyük devlet olan Fâtımîlerin veziri Efdal haçlıların elindeki toprakları geri alacak veya en azından onları sıkıştırıp Filistin'deki merkezlerini yerle bir edecek imkâna sahip olduğu halde bunu yapmadı. Arsuf, kendisinden yardım isteyince Efdal 493 yılı Rebi I. ayında (Şubat 1100) 300 piyadeyi geçmeyen küçük bir birlik göndermişti. Fakat bu kuvvet ihtiyaca yetmedi. Halk şehri haçlılara teslim etmek zorunda kaldı. Onlar da müslümanları oradan çıkardılar⁷⁷. Bizi dehşete düşüren bir diğer husus da haçlıların azıcık kuvvetlerine rağmen Filistin'in büyük bir kısmını ellerinde bulundurmalarıydı. 493/1100'de Kaysariyye'yi işgal ettiler⁷⁸ ve halkını kılıçtan geçirip buldukları herşeyi yağmaladılar⁷⁹. Mısırlıları da Askalan'da mağlub ettiler. Sonra Kudüs'ün muhafızı Godefroi, Yafa limanını tamir etmeye ve sağlamlaştırmağa başladı. Bu durum Mısır'ın Filistin sahilindeki topraklarıyla irtibatını kesti. Avrupa gemileri Yafa'ya gidip gelmeye başladı. Ticaret canlandı⁸⁰. Orayı Kudüs'ün Akdeniz kıyısındaki bir limanı haline getirdiler. 494

76 Fulcherius Cornetensis, s. 150, Villermus Tyrensis, I, s. 408.

77 İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 139. el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 26.

78 Fulcherius Carnotensis, s. 152. Kaysariyye 17 Mayıs 1101 tarihinde Kral Boudouin tarafından alınmıştı (çeviren).

79 İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 139. el-Makrizî, aynı yer.

80 Fulcherius Carnotensis, s. 149.

yılı Şevval ayında (Ağustos 1100) Hayfa da haçlıların eline düştü. Şehir sakinleri kılıçtan geçirildi⁸¹. Hayfa önemli bir ticaret limanıydı.

O halde Efdal'in durumu son derece şaşkıncıydı. Onun Suriye şehirlerine yardım için gönderdikleri hiçbir işe yaramadı. Hatta Ebu'l-Mehâsin «Onun kuvvetleri birkaç teşebbüste bulunmalarına rağmen Suriye beldelerindeki durumu hiçbir etki yapmadılar. Çünkü Efdal'in haçlılarla çarpışmak üzere gönderdiği kuvvetler çok zaıftı» demekle bu gerçeği teyid ediyor⁸².

Mısır donanmasına gelince onun da kayda değer bir etkisi olmadı adamlarının ve silâhlarının azlığı yüzünden Suriye şehirlerine yardımcı olamadı⁸³.

Haçlılar 497 yılı Ramazan ayında (1104 Mayıs-Haziran)⁸⁴ Akkâ'yı ele geçirdiler. 502 yılı Zilhicce ayında da (1109 Temmuz) Kudüs kralı Baudouin I. Trablus'u kuşatmakta olan Antakya hâkimi Bertrand de Toulouse'a⁸⁵ yardıma gitti ve 7 yıl süren kuşatmadan sonra haçlılar şehri ele geçirdiler. Malları yağmalayıp erkek, kadın ve çocukları esir aldılar⁸⁶. Efdal'in donanması Trablus'a yardım edemedi. Ebu'l-Mehasin Efdal'den şöyle söz eder: «Eğer o donanmayla birlikte asker de gönderseydi yine de birşey değişmeyecekti». Fâtımîlerin zaafı yüzünden geri kalan bütün sahil şehirleri de haçlıların eline düştü. 503 yılı Şevval ayında (1110 Mayıs) Beyrut da düştü. 504 yılı Cumada II. aynda (1110 Aralık) Sayda teslim oldu. Burada oturan halkın büyük bir kısmı Dımaşk'a göç etti⁸⁷. Fakat Sur şehri müstahkem olduğu için uzun müddet dayandı. Ancak Mısır veziri el-Me'mun el-Batâihî yardım göndermekte geç kahnce 518 yılı Cumada II. ayında (1124 Temmuz-Ağustos) teslim olmak zorunda kaldı⁸⁸. Dışarı çıkamayacak durumdaki güçsüzler hariç, halkın ta-

81 el-Makrizî, *a.g.e.*, V, s. 179.

82 Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 179.

83 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 44.

84 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 34.

85 Antakya princepsi Tancred idi (çeviren).

86 İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 163. el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 44.

87 Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 178.

88 İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 171, el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 46.

89 el-Makrizî, *a.g.e.*, III, s. 107.

90 İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 211, Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 170-183.

mamı şehri terketti. Bir süre Dımaşk'da kaldıktan sonra Suriye'nin diğer şehirlerine dağıldılar. Böylece Filistin sahilinde Fâtımîler'in elinde Askalan dışında hiçbir şehir kalmadı.

Bu husus Selçuklu ve Fatımî kuvvetlerinin Suriye sahillerindeki vaziyetinin olduğu kadar genel olarak İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu da gösterir ki, İbnü'l-Kalânîsi 495 (1101) yılı hadiselerini anlatırken bunu çok güzel tasvir eder: «Bu yıl Horasan, Irak ve Suriye halkıyla ilgili olarak gelen haberler onların sürekli bir çekişme ve düşmanlık, savaş ve fesad içinde olduklarını, valilerin birbirleriyle uğraşması, ihtilaf ve savaş halinde olmaları yüzünden halkın korku içinde yaşadıklarını göstermektedir»⁹¹. Buna karşılık haçlıların işgal ettiği şehirlerin durumu nasıldı? Villermus Tyrensis, Kudüs ve civarındaki bölge halkının şehirlerini savunmak için ölümü göze aldıklarını, yiyecek ve erzak taşıdıklarını ve muhasara için gerekli hazırlıkları yaptıklarını anlatırken şöyle der: «Halk şehirlerini korumak ve savunmak için büyük bir gayret içindeydi. Surlara ve burçlara çıkıp bizim ordumuzun her hareketini gözetliyordu»⁹². Haçlılar Kudüs'ü işgal ettikten sonra Franklara karşı gösterilen mukavemet çok şiddetliydi. Ahali şehirlerinde bir haçlı varlığını kesinlikle reddediyor, onlarla yardımlaşma ve işbirliğini kabul etmiyorlardı⁹³. Hatta sahil şehir ve köylerinde oturanlar kendi beldelerini bırakıp içeriye Ürdün'ün doğusuna veya Dımaşk'a doğru göçtüler. Böylece Filistin sahillerinde ziraat yapılamaz oldu⁹⁴. Müslüman halkın gösterdiği mukavemet zirveye ulaşmıştı. Remle ile Kudüs arasındaki yola hakim olan müslümanlar haçlıların gidip gelmelerine engel olmaya başladılar. Villermus Tyrensis bu hareketi «toplu direniş» olarak ifade eder ve şöyle der: «Şehirlerdeki büyük kalabalıklar Remle ile Kudüs arasındaki yolları tehlikeli bir hale soktular». Boudouin I., Remle ve Kudüs civarında oturan ahali üzerine saldırıya geçti. Onları kendi beldelerine haçlıları sokmadıkları ve yolları ellerinde tuttukları için acımasızca cezalandırdı, çok kan döktü. Filistin'deki toplu direniş hareketi artık iyice alevlenmişti. Filistin

91 İbnü'l-Kalânîsi, *a.g.e.*, s. 140.

92 Villermus Tyrensis, *a.g.e.*, I, s. 354.

93 Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 130.

94 Villermus Tyrensis, *a.g.e.*, I, s. 409. Müellif Filistin halkının ziraatı terkettiğini bu yüzden haçlıların açlık sıkıntısı çektiklerini söyler.

ahalisi haçlılara karşı yaptıkları bu mücadele sebebiyle kandilerinden övgüyle bahsederler. Bunlar daha sonra Suriye şehirlerinde faaliyet gösteren müslüman kuvvetlere katıldılar. Onlarla kuvvetli ilişkileri vardı. Onlara her konuda yardımcı oluyorlar ve Filistin'e girişlerinde onlara kılavuzluk ediyorlardı. Villermus Tyrensis müslüman-haçlı mücadelesindeki Filistin faktöründen söz ederken şöyle der: «Onlar bizim milletimizin en katı düşmanıydı. Yine onlar düşmanlarımıza bizi nasıl yok edebileceklerini öğrettiler. Gerçekten onlar bunu yapabilecek güçtelerdi. Zira onlar bizim vaziyetimiz hakkında yeterli bilgiye sahiptiler. Bir toplum için eşîğindeki düşmandan daha tehlikeli bir şey düşünülemez»⁹⁵.

Burada Filistin ve Suriye halkının haçlı istilâsı karşısında herşeyden vazgeçip bir kenara çekilmediklerini ve güçleri yettiğince onlara karşı koyduklarını anlıyoruz. Fakat buna rağmen başlarına gelen felâket, Selçuklular ile Fâtımîler ve Selçuklu emirlerinin bizzat kendi aralarındaki çekişmelerinin bir sonucuydu. Bu mücadele İslâm ülkesinin parçalanmasına sebep olmuş, müslümanlar arasındaki yardımlaşma duygusu, cihad ruhu ve şehitlik sevgisini yok etmişti. Bu yüzden de birinci haçlı seferinde haçlılar karşısında tutunamadılar. Ashnda Efdal haçlılarla savaşıma hususunda samimi olsa, onlarla yardımlaşmayıp onların işlerini kolaylaştırmasaydı Suriye bölgesinde cereyan eden hadiselerin seyrini değiştirecek imkâna sahipti.

Ebu'l-Mehâsin «Efdal'in Mısır'ın işlerine gösterdiği ihtimamı haçlı istilâsına maruz kalan Suriye için göstermediğini» söyler ve şöyle devam eder: «Efdal, Suriye sahilleriyle ilgilenmeye haçlılar bölgenin büyük bir kısmını ele geçirdikten sonra başladı. Ancak iş isten geçmişti. Son pişmanlık fayda etmedi»⁹⁶.

Efdal daha çok Fâtımî hanedanının Mısır hâkimiyetine son vermek ve devlete kendi sülâlesinin egemen olmasını sağlamak amacıyla çalıştı. Bu ihtirası, onun haçlı tehlikesine karşı mücadeleyi ihmal etmesine sebep oldu. Daha kötüsü Efdal Suriye şehirlerini haçlılarla paylaşmak için onlarla yardımlaştı. Sonunda yeni haçlı kuvvetleri Suriye'nin kuzeyindeki diğer komşu İslâm ülkeleriyle Fâtımîler arasında bir mânia halini aldı.

95 Villermus Tyrensis, *a.g.e.*, I, s. 408.

96 Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, V, s. 153.